

Қарши Давлат Университети таянч докторанти

Қобилов Анвар Эшпулович

Қарши Давлат Университети Тадқиқотчиси

Қурбомов Ойбек Абдусатторович

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИГА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ: ИЕРАРХИК ТАҲЛИЛ УСУЛИ

Аннотация. Ушбу мақолада Қашқадарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш таҳлили натижалари, иқтисодиётни ривожлантиришнинг долзарб муаммолари ва муҳим йўналишларни ҳисобга олган ҳолда, иерархик таҳлил усули (ИТУ) ёрдамида вилоятнинг ҳар бир тумани (шаҳар) бўйича хорижий инвестицияларни жалб этишнинг устувор йўналишлари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Иерархия таҳлили усули, хорижий инвестициялар, иқтисодиётнинг устувор тармоқлари, инвестицион лойиҳалар .

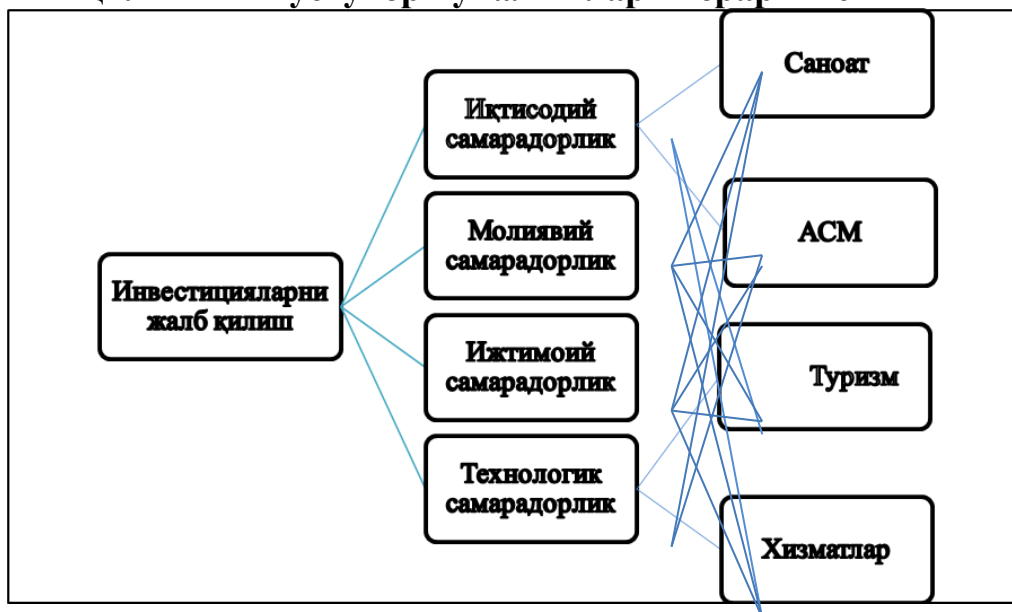
Узоқ йиллар мобайнида Ўзбекистон инвесторлар учун учун инвестиция киритиш учун ноқулай давлатлардан бири ҳисобланган бўлса, 2016 йилнинг 3 чорагидан бошлаб, мамлакат ташқи дунё учун очилмоқда ва ўзининг инвестицион имкониятларини намоён қилмоқда. Солиқ ва божхона тизимида амалга оширилаётган тезкор ислоҳотлар, 2019 йилда Ўзбекистоннинг Doing Business рейтингда 166-ўридан 72-ўринга кўтарилганлиги, шунингдек, валюта либерализация бўйича амалга оширилган ислоҳотлар мамлакат бозорига киришда хорижий инвесторлар учун ижобий сигнал сифатида баҳоланмоқда.

Қашқадарё вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш таҳлили натижалари, иқтисодий ривожлантиришнинг долзарб муаммолари ва муҳим йўналишларидан келиб чиққан ҳолда, узоқ муддатли ривожланишнинг истиқболда бўлишини таъминлаш мақсадида вилоятнинг ҳар бир ҳудуди (шаҳар, туман) бўйича инвестицион сиёсатнинг стратегик устуворликлари тизимини ишлаб чиқиш талаб этилади. Хорижий инвестициялардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ҳар бир ҳудуднинг салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда жозибали инвестицион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва уларни мақсадли жойлаштириш муҳим вазифа ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, Қашқадарё вилояти туман (шаҳар)ларига хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича иқтисодийнинг устувор тармоқлари йўналишлари иерархик таҳлил усули (ИТУ) ёрдамида уч поғонали босқичлар ёрдамида аниқланди (1- расм).

1-расм

Қашқадарё вилояти ҳудудларига инвестицияларни жалб қилишнинг устувор йўналишлари иерархияси

ИТУ – мураккаб масалалар юзасидан қарор қабул қилишда қўлланилиши мумкин бўлган тизимли таҳлилнинг бир усули бўлиб, америкалик математик Томас Саати томонидан ишлаб чиқилган [1].

Ушбу усул мураккаб (кўп мезонли) муаммоларнинг ечимини излашда рационал тизимларни иерархик принцип бўйича лойиҳалаштириш,

солиштириш ва муқобил вариантларни миқдорий кўрсаткичлар воситасида баҳолашга имконият беради [2], [3],. Тадқиқ қилинаётган муаммо бўйича қарор қабул қилиш жараёни уч босқичда амалга оширилади

Биринчи босқич иерархик структура тузиш босқичи бўлиб, структурага тадқиқ қилинаётган муаммо, унинг ечимини танлаш учун мезонлар, ечимига таъсир қилувчи омиллар, муаммо ечими бўлими мумкин бўлган барча муқобил вариантлар ва улар орасидаги боғлиқликни кўрсатувчи муносабатлар схематик равишда киритилади.

Иккинчи босқич устунликни аниқлаш босқичи бўлиб, унда иерархиянинг ҳар бир поғонасидаги элементлар муҳимлик даражасига қараб, солиштирма таҳлил асосида тартибга солинади ва ҳар бир элемент учун устунлик коэффициенти ҳисобланади.

Т.Саати томонидан вариантларни турли мезонлар асосида жуфтлик ҳосил қилиб солиштириш ва уларни тартибга келтириш учун тўққиз баллик шкалалар киритилган. Шкалага 1 дан 9 гача бўлган бутун сонлар асос қилиб олинган ва иккита А ва Б вариантлар қуйидагича ўзаро солиштирилган:

1- жадвал

Танланган мезонларнинг устунлик жадвали

А нинг Б дан устунлик даражаси	Тавсифи	Б нинг А дан устунлик даражаси
1	А ва Б тенг имкониятга эга	1
3	А Бдан енгил устунликка эга	1/3
5	А Бдан кучли устунликка эга	1/5
7	А Юдан етарлича кучли устунликка эга	1/7
9	А Бдан мутлақ устунликка эга	1/9
2,4,6,8	А нинг Б дан устунлиги юқоридаги ҳолатларнинг орасида	1/2, 1/4, 1/6, 1/8

Учинчи босқич қарор қабул қилиш босқичи бўлиб, унда иерархия поғоналаридаги элементларнинг устунлик коэффициентлари ва поғоналар

орасидаги боғлиқлик муносабатларидан фойдаланиб, муаммо ечими бўлиши мумкин бўлган муқобил вариантларнинг устунлик даражаси аниқланади.

Эксперт баҳолаш томонидан амалга оширилган мулоҳазаларнинг мантиқий жиҳатдан боғлиқлигини баҳолаш учун “боғлиқлик индекси” (БИ) ёки “боғлиқлик нисбати” (БН) тушунчаларидан фойдаланилади. Агарда $БН \leq 0.1$ бўлса, солиштирма матрицани ишлатиш тавсия этилади. Акс ҳолда ($БН \geq 0.1$) мантиқий мулоҳазалар кетма-кетлиги бузилган ва матрицани тўлдиришда экспертлар хатога йўл қўйган ҳисобланади [4].

Қашқадарё вилояти туманларига инвестицияларни жалб қилиш бўйича мезон сифатида хорижий инвестициялар жалб этилиши мумкин бўлган иқтисодиёт тармоқларининг иқтисодий, молиявий, ижтимоий ва технологик самарадорлиги экспертлар томонидан баҳоланди ҳамда ҳисоблаш ишлари “MPRIORITY 1.0” дастури ёрдамида бажарилди (2-жадвал).

2- жадвал

Мезонларнинг устунлик коэффициенти

Мезонлар	Иқтисодий самарадорлик	Молиявий самарадорлик	Ижтимоий самарадорлик	Технологик самарадорлик	Устунлик коэффициенти
Иқтисодий самарадорлик	1	3	2	4	0,4631
Молиявий самарадорлик	1/3	1	½	3	0,1759
Ижтимоий самарадорлик	½	2	1	3	0,2754
Технологик самарадорлик	¼	1/3	1/3	1	0,0843
		БИ=0,029		БН=0,032	

Инвестиция киритилиши кўзда тутилган иқтисодиёт тармоқларининг самарадорлик мезонлари бўйича энг катта устуворлик - иқтисодий самарадорликка берилди (0,4631). Чунки амалга оширилаётган инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлиги, биринчи навбатда, ҳудуддаги барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, ташқи савдо айланмасининг ошиши ва ҳудуд рақобатбардошлигининг ошишида намоён бўлади. Ижтимоий самарадорликнинг, иккинчи ўринга қўйилиши (0,2754) - аҳоли бандлиги, турмуш даражаси ва даромадларини ошириш, камбағалликни қисқартиш

масалаларининг мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий сиёсатидаги долзарблилиги билан изоҳланади.

Инвестициялар жалб қилиниши кўзда тутилган иқтисодий тармоқлари (қайта ишлаш саноати, агросаноат мажмуаси, туризм, хизматлар соҳаси) вилоят туманларининг географик жойлашуви, хом-ашё базаси, кадрлар салоҳияти, маҳаллий бозор ҳолати талабларидан келиб чиққан ҳолда танланди.

Иқтисодий тармоқлари учун устунлик даражасини белгилашда, ҳар бир туман (шаҳар)нинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинди, маҳсулот ва хизматлар яратиш бўйича кескин табақаланишувга йўл қўйилмади, яъни соҳалар бўйича туман (шаҳар)лар бир-бири билан боғлиқ ва ишлаб чиқарилган маҳсулот, хизматлар қўшни туманлар бозоридаги тақчилликни тўлдиради (3-жадвал).

Амалга оширилган ИТУ орқали, вилоятнинг барча ҳудудларида қиёсий устунликлардан самарали фойдаланган ҳолда хорижий инвестициялар жалб қилиниши лозим бўлган устувор соҳалар танлаб олинди.

Туризмни ривожлантириш вилоятнинг Шаҳрисабз, Қарши шаҳарлари, Китоб, Шаҳрисабз, Яккабоғ, Миришкор туманларига бўйича инвестицияларни йўналтириш мақсадга мувофиқ.

Агросаноат мажмуани ривожлантириш бўйича вилоят ҳудудларида кластерларни ташкил қилиш мақсадга мувофиқ, деб топилди. Гарчи, ҳозирги кунда вилоятда пахтачилик бўйича кластер асосида бир қатор хорижий компания (Indorama ХК, Litai Textile Overseas ХК, MT AMIR TEX ҚК)лар фаолият юритаётган бўлсада, глобал пандемия сабабли юзага келган иқтисодий инқироз таъсирларини юмшатишда мева-савзавот, озиқ-овқат йўналишлари бўйича кластерларни ташкил қилиш ва ушбу жараёнга хорижий инвестицияларни йўналтириш муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, Китоб, Шаҳрисабз, Яккабоғ, Касби туманларида мева-савзавот етиштириш ва қайта ишлаш бўйича, Қамаш туманида паррандачилик (товуқ, курка) ва қуёнчилик бўйича, Нишон туманида балиқчилик, Косон, Чироқчи, Миришкор,

Дехқонобод, Нишон туманларида гўшт, сут, терини қайта ишлаш йўналишлари бўйича кластерларни ташкил қилиш бўйича хорижий инвестицияларни жалб қилиш имконияти мавжуд.

3-жадвал

**Қашқадарё вилояти туманлари учун инвестиция жалб қилиниши
мумкин бўлган соҳаларнинг устунлик матрицаси**

Туман (шаҳар)лар	Туризм	АСМ	Хизматлар	Саноат
Китоб	0,290	0,349	0,1703	0,189
Шахрисабз тумани	0,30	0,367	0,20	0,11
Яккабоғ	0,255	0,397	0,11	0,235
Чироқчи	0,10	0,34	0,29	0,261
Қамаши	0,075	0,421	0,139	0,384
Ғузур	0,067	0,198	0,254	0,481
Дехқонобод	0,09	0,229	0,26	0,429
Қарши тумани	0,077	0,325	0,16	0,438
Касби	0,07	0,521	0,27	0,139
Косон	0,068	0,372	0,177	0,383
Миришкор	0,295	0,477	0,147	0,08
Нишон	0,07	0,46	0,173	0,322
Муборак	0,067	0,146	0,256	0,531
Қарши ш.	0,317	0,075	0,365	0,243
Шахрисабз ш	0,552	0,08	0,155	0,213

Саноатни ривожлантириш бўйича вилоятнинг Қамаши, Дехқонобод, Китоб, Чироқчи туманларида қурилиш материалларини, Ғузур, Нишон, Муборак, Косон туманларида нефт-газ, кимё саноати таркибига кирувчи йирик корхоналар учун бутловчи ва эҳтиёт қисмларини, Қарши шаҳри, Яккабоғ, Қарши туманларида озиқ-овқат, фармацевтика, халқ истеъмол буюмларини, Шахрисабз шаҳрида электроника маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш мақбул ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, иерархик таҳлил усули ёрдамида хорижий инвестицияларни жалб этишнинг устувор йўналишларини аниқлаш орқали ҳудудларнинг мавжуд имкониятлари ва салоҳиятидан кенгроқ фойдаланиш, иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқлари бўйича ҳудудлар орасида кескин тафовутни йўқотиш мумкин. Устувор йўналишлар бўйича ҳар бир ҳудуд

кесимида мақбул инвестицион лойиҳаларнинг ишлаб чиқилиши орқали хорижий ва маҳаллий инвесторлар билан ишлаш самарадорлиги ортади.

Шунингдек, амалга оширилиши кўзда тутилаётган инвестицион лойиҳаларнинг ижобий ва салбий таъсирларини ҳам ушбу усул ёрдамида баҳолаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- [1] Saaty, T.L. (2001) Fundamentals of Decision Making and Priority Theory. RWS Publications, Pittsburgh.
- [2] Saaty, T.L. (2008) Decision Making for Leaders: The Analytic Hierarchy Process for Decisions in a Complex World. RWS Publications, Pittsburgh.
- [3] Saaty, T.L. (2008) Relative Measurement and its Generalization in Decision Making: Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors—AHP. Review of the Royal Academy of Exact, Physical and Natural Sciences: Mathematics (RACSAM), 102, 251-318.
- [4] Saracoglu, B.O. (2013) Selecting Industrial Investment Locations in Master Plans of Countries. European Journal of Industrial Engineering, 7, 416-441.

**Qashqadaryo viloyati G‘uzor tumanidagi
68-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktab internati o‘qituvchi
Allayorov Ruslan Xaykal o‘g‘li
allayorov_1992@mail.ru**

**Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti o‘qituvchi
Allayorov Isroil Xaykalovich**

**Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
Xidirov Muhiddin Shermamatovich**

O‘ZBEKISTON TOG‘LI HUDUDLARINI KOMPLEKS IJTIMOY- IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK JIHLARI

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston tog‘li hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning geografik jihatlari yoritilgan. To‘g‘li hududlar geografik obyekt bo‘lishi bilan birgalikda, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy geografik obyekt sifatida qaralib O‘zbekiston tog‘li hududlarini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuzasidan taklif va tavsiyalar berilgan.